

Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI: Osmanlı devleti teşkilâtına medhal. — Türk Tarih Kurumu yayınlarından [VIII inci seri No. 10]. İstanbul Devlet Matbaası 1941. Sayfa: 549. Fiyatı: 250 kuruş.

Osmanlı İmparatorluğunu kuran Türklerin dört yüz çadır halından teşekkül eden göçebe bir aşiretten ibaret olduğunu kabul eden ve Bizans imparatorluğunu, o zamanki Türk-İslâm dünyasından tecrit edilmiş bir halde tarih sahifesine çıkarılan böyle bir göçebe aşiretle karşı karşıya bırakan bir tarih telâkkisine göre, Türklerin imparatorluk kurmak için kendilerine lâzım olan devlet adamlarını olduğu kadar kol ve kan kuvvetlerini de Bizanstan almış olmaları lâzımgelmektedir. Şimdiye kadar tarihçileri böylece yanlış vaz edilmiş meselelerle uğraşmağa sevkeden bu telâkki, *Prof. Fuat Köprülü'nün Osmanlı imparatorluğunun menşelerine ve Bizans müesseselerinin tesiri meselesi*'ne ait olan neşriyatı ile bugün artık büsbütün kıymetten düşürülmüş ve Osmanlı imparatorluğundaki devlet teşkilât ve müesseselerinin menşe ve mahiyeti meselesini izah edebilmek için, Osmanlı tarihini diğer Türk devletleri tarihinin bir devamı gibi ele almak ve böylece Anadolu Selçukileri tarihinden başlayarak İslâmiyetten evvelki devirlere kadar inmek lâzımgeldiği hakikati herkes tarafından kabul edilmiştir. *Prof. Fuat Köprülü'nün* vaktile din ve edebiyat tarihine ait tetkiklerinde doğruluklarını olduğu kadar, *bir çalışma faraziyesi* olarak da feyizli bir vasıta teşkil ettiklerini de ispat etmiş olan bu fikirler, yine aynı fikir adamı tarafından Türk hukuk ve müesseseler tarihinin muhtelif mevzuları üzerinde muvaffakiyetle tatbik edilerek yapılacak işlerin mahiyeti hakkında ortaya çok güzel nümuneler koymuş olmakla beraber; itiraf etmek lâzımgelir ki, bu husustaki tetkikler henüz başlangıçtadır. Osmanlı müesseselerinin menşe ve tekâmülü meselesini anlamak için büyük bir ehemmiyeti haiz olduğu halde, gerek Anadolu beylikleriyle Selçukilerin ve gerekse diğer Türk devletlerinin teşkilât ve müessesat tarihi henüz lâykile aydınlanmamış değildir. Millî tarihimizin bu mühim fasıllarının yazılması için, bu sahalarda uzun ve metotlu araştırmalara lüzum vardır. Bu bakımdan tetkik edilince, *Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı devleti teşkilâtına medhal* ismi altında Selçuklular, İlhanlılar, ve Memlûkler gibi eski Türk devletlerindeki teşkilâtı tetkik eden kitabını büyük bir alâka ile karşılamamak imkânsızdır.

Türk Tarih Kurumu tarafından, Osmanlı devleti teşkilâtı tarihini yazmak vazifesi kendisine verilmiş olan *Prof. Uzunçarşılı*, bu işi muvaffakiyetle başarabilmek için, uzun yıllardan beri yorulmak bilmez bir şevk ve gayretle çalışmakta ve bu büyük eserin malzemesini toplamak hususunda birinci derecede bir ehemmiyeti haiz olduğu için, bilhassa devlet arşivlerinin ihtiya ettiği yüz binlerce vesikayı bu maksatla taramaktadır. Muhterem hocanın bu mevzuu ne kadar büyük bir vukuf ve zengin malzeme ile işleyip olgunlaştırmakta olduğunu bildiğimiz için, yazmakta olduğu eserin büyük kıymet ve ehemmiyetini şimdiden ilân edebiliriz. Burada tetkik ettiğimiz kitap, işte bu bahsettiğimiz asıl büyük eserin ancak *methalidir*.

Filhakika, Osmanlı imparatorluğu teşkilâtını yazmadan evvel, doğrudan doğruya ve bilvasita bu devletin teşkilâtına örnek olmuş bulunan bazı Türk - İslâm devletlerinin teşkilâtının tetkik edilmiş olması icap etmekte ve bu sebeple, bu neviden bir tetkik, Osmanlı devleti teşkilâtı tarihi için, *zarurî ve tabii bir methal* teşkil etmektedir. Ancak bu suretle, muhtelif Türk - İslâm devletlerindeki teşkilâtın mahiyeti ortaya konduktan sonradır ki, onları mukayese etmek ve menşe ve mahiyet meselelerini daha iyi tenvir etmek mümkün olabilmektedir. Fakat, bu sahadaki araştırmalar henüz kâfi derecede inkişaf etmemiş bulunduğu için, böyle bir tetkikin yapılması pek müşküldür. Ve öyle tahmin ediyoruz ki, müellif, eserin aslından ziyade bu methal kısmını yazmak için büyük müşküllere rastlamış, ve daha çok gayret sarfetmeğe mecbur kalmıştır. Çünkü, müellifin üzerine aldığı işi yapabilmesi için, bu devletlerden herbirinin teşkilât ve müesseseleri tarihi ve hattâ her müessesenin yalnız başma tarihi, daha evvel mütehassısları tarafından ayrı ayrı yazılmış olması lâzımgeldiği aşıkârdır. Bütün bu noksanların doğurduğu müşküllere rağmen, müellif eserini kendi imkân ve vasıtalarile yazmağa mecbur olmuştur. Bu sebeple, muhtelif sahalarda bu şekilde daha evvel yapılması gereken tetkiklerin mevcut bulunmayışı, Memlükler ve kısmen İlhanlılar devri müstesna olmak üzere, müracaat edilecek kaynakların mahdut bulunuşu gibi manilerin *Prof. Uzunçarşılı* nm işini çok güçleştirmiş ve eserde bazı noksanlar bırakmış olacağı tabiidir. Umumiyetle Arap ve Fars dillerinde ve bazan yazma kitaplar halinde bulunan kaynakları gözden geçirerek bu kaynaklarda dağınık bir halde bulunan malûmatı bir araya toplamak ve bu suretle muhtelif Türk devletlerindeki teşkilâtın hususiyetlerini, birbirine benzeyen ve benzemiyen taraflarını meydana koymak, hakika-

ten büyük emek ve devamlı takip isteyen çok güç bir iştir. İlk defa olarak *terkibî ve mukayeseli bir şekilde bütün Türk devletleri teşkilâtını bir arada tetkik etmek ve bu tetkiki Osmanlı devleti teşkilâtına bir methal şekline sokarak mânalandırmak mecburiyetinde kalan müellif*, zarurî olarak kitabının birçok fasıllarını istediği gibi dolduramamış ve elde mevcut malzemeye tâbi olarak bazan ancak bulabildiğini kaydetmekle iktifa etmiştir. Bu sebeple, bazı fasıllarda her itibarla bizi tatmin eden malûmatı bulamıyorsak, bundan dolayı müellifi değil, bu sahadaki tetkiklerin henüz pek noksan oluşunu, kaynakların kifayetsizliğini ve yapılacak işin arzettiği azim müşkülâtı mesul tutmak lâzımgidir. Aynı suretle, yine kâfi derecede malzeme bulunmayışı yüzünden, bazan bir devleti teşkil eden müesseselerin kendi aralarında ve hâkim devlet tipi telâkkisi ile bu müesseseler arasında mevcut bulunması zarurî olan organik münasebetler, nihayet teşkilât ve müesseseleri tarihi tetkik edilen devletlerin mevcudiyetine hâkim olan tarihî, iktisadî ve demografik şartlar lâyıkile tenvir edilememiştir. Bütün bunlar bize, Türk tarihinin muhtelif devirlerine ait esaslı tetkikler yapılmadan terkibî çalışmalara girmenin nekadarmüşkül olduğunu gösteren delillerdir. Bu suretle zarurî olarak noksan bırakılan bâhislerine, malzemenin tertip ve mânalandırma tarzları ile arz edilmiş şekillerinde mevcut bazı noksanlarına rağmen, bu eser, müellifin şahsî araştırmalarının mahsulü olan pek bol ve zengin malzeme getirmek suretile bu sahada yapılacak tetkiklerin bundan böyle daha büyük bir hız ve kolaylıkla icrasını mümkün kılacak mühim bir ilmî eser haysiyetini taşımaktadır. Bu sebeple okuyucularımıza tanıtmağı bir vazife bilmekteyiz.

* * *

Prof. Uzunçarşılı, eski Türk devletlerindeki teşkilâtı sırasile şu şekilde tetkik etmektedir: Abbasilerde (sf.64-19); büyük Selçuk imparatorluğunda (sf.20-63); Anadolu Selçukilerinde (sf.64-142); Anadolu beyliklerinde (sf.143-186); İlhanlılarda (sf.187-285); Karakoyunlu ve Akkoyunlularda (sf.286-312) ve nihayet Memlûklerde (sf.313-474). Bu sıra dahilinde her devlet ayrı bir fasıl teşkil etmekte ve her devlette hükümdar intihabı, saray ve divan teşkilâtı, askerî teşkilât ve ordu, toprak ve halkın idaresi gibi bahislerle mümkün oldukça ilmî, şer'î ve hukukî işler ayrı meseleler halinde mütalâa edilmektedir.

Biz bu kitapta elde edilen neticelerin ve verilen malûmatın ma-

hiyetini gösterebilmek için, muhtelif Türk devletleri teşkilâtının Osmanlı imparatorluğuna nasıl bir nümune teşkil etmiş olduğunu gösteren birkaç misali zikretmek ile iktifa edeceğiz. Bu hususta en güzel misal, *Osmanlı timarının* benzerlerinin diğer Türk devletlerinde mevcudiyetini ispat eden muhtelif izahat^[1] tarafından temin edilmiş bulunmaktadır:

Malûm olduğu üzere, *A. Rambaud* ve *Ch. Diehl*. gibi tarihçiler, Osmanlı timarının Bizansı taklit etmek suretile meydana getirildiğini iddia etmişlerdir. İslâm Ansiklopedisinde timar maddesi hakkında pek mühim bir makale yazmış olan *Jean Deny* bile bu müessesenin, diğerlerinin zannettiği gibi, İstanbulun fethinden sonra ol-mamakla beraber; yine Bizans tesiri altında yalnız XIV üncü asırda vücade geldiğini kabul etmektedir. Bittabi en ciddî müellifleri bile bu şekilde yanlış yollara sevkeden sebep, bu sistemin Osmanlılardan evvelki diğer Türk-İslâm devletlerinde ve bilhassa Anadolu Selçuklularında mevcut bulunup bulunmadığına ait malûmatın noksanı idi. Osmanlı, timarlarını Bizans pronoyalarının bir taklidi, hattâ bir devamı sayabilmek için, evvelâ, büyük Selçukilerde ve Anadolu Selçukilerinde buna benzer bir müessesenin mevcut olmadığını ve bunun doğrudan doğruya Osmanlı devrinde meydana çıktığını tesbit etmek zarureti vardır. Halbuki, tarihî tetkikler bize bunun tamamile aksini göstermektedir. Nitekim, *Prof. Uzunçarşılı*'nın kitabının muhtelif yerlerinde verdiği izahata göre; eski İslâm devletlerindeki *ikta* sistemi Büyük Selçukilerde vezir *Nizamülmülk* tarafından Türk timar sistemi şekline sokulmuştur. (sf.56). Ve bu sistem Büyük Selçukilere varis olan muhtelif Türk devletlerinde ve bu meyanda Anadolu Selçuklularında ve Anadolu beyliklerinde devam etmiştir. Sipahi, timar, zeamet, has gibi sisteme ait istilâhların büyük bir kısmı Osmanlılardan evvelki Türk-İslâm devletlerinde de mevcuttu (sf.123-156).

Aynı şekilde, Osmanlı imparatorluğunun dikkate şayan hususiyetlerinden birini teşkil eden mirî arazi rejimi de bazı tarihçilere göre Bizanstan alınmış olması, diğerlerine göre ise, Kanunî Sultan Süleyman devrinde Şeyhülislâm Ebussuut Efendi fetvalarile ihdas ve tesis edilmiş bulunması lâzımgelirken, *Prof. Uzunçarşılı*'nın tetkiklerinden anlaşıldığına göre; toprakların devlete ait olması kaidesi birçok eski Türk devletlerinde umumiyetle kabul edilmiş bir kai-

[1] Büyük Selçukilerde (sf.56), Anadolu Selçukilerinde (sf.123), İlhanlılarda

de idi. (Büyük Selçukilerde, sf.62-123; İhanlılarda, sf.256; Anadolu Selçuklularında, sf.123).

Bununla beraber, ehemmiyetine binaen her Türk devletinde ayrıca «Toprağın ve halkın idaresi» isimli fasıllarda tetkik edilmekte olan bu meseleler, daha sarîh bir şekilde vaz ve izaha muhtaçtırlar. Bu arada, hemen her Türk devletinde mevcudiyeti kolaylıkla farz ve kabul edilen tîmar şeklindeki askerî dirliklerle mirî topraklar meselesi, şüphesiz, üzerinde en titiz dikkat ve itina ile durulacak büyük meselelerdendirler. Aksi takdirde, hakikatte ayrı zaman ve mekânlarda çok dikkate şayan farklarla birbirinden ayrı şekiller almış olan müesseseleri birbirine karıştırmak tehlikesi mevcuttur.

Bu kitapta dikkate şayan malûmat verilmiş olan fasıllardan biri de her Türk devletinde iyi bir idarenin ve teşkilâtçılığın en büyük vasıtası olan nüfus ve arazi tahrirlerine ve defter tutma usullerine ait verilmiş olan malûmatdır. Bu malûmat sayesinde, bu devletlerde merkezî devlet bürolarının ellerinde bulunan defterlerin mahiyeti ile, divanların nasıl işlediğini görmekteyiz. (sf.97,232,280,479).

Birçok bakımlardan yeni ve faydalı malûmatla dolu olan bu kitabı okuyucularımıza hararetle tavsiye ederiz.

Ömer Lûtfi BARKAN

Dr. OSMAN NEBİOĞLU: Die Auswirkungen der Kapitulationen auf die türkische Wirtschaft. (Probleme der Weltwirtschaft, herausg. von A. PREDÖHL, Bd. 68.) — Jena (Gustav Fischer) 1941. — 95 sayfa. Fiyat: RM. 4,50.

Göttingen üniversitesine ait bir doktora tezi olan bu kitabın müellifi, eserin sonsözünde (sayfa 92), kapitülasyonların eskidenberi daima hukukî ve siyasi araştırmalara mevzu teşkil ettiklerini, buna mukabil bunların *iktisadî* tesirlerini araştıran derli toplu bir eserin şimdiye kadar vücade getirilmemiş olduğunu belirtmektedir. İşte *Dr. Nebioğlu* eksik olan bu boşluğu doldürmayı kendisine gaye edinmiş ve üzerine aldığı vazifeyi, umumiyet itibarile, iyi bir şekilde yapmıştır. Müellif, bu mevzula alâkadar yerli ve yabancı neşriyatın tetki-